

מכוחה של בשורת הישועה מתרחב שדה הראייה של שני הזוהרים, והם רואים לפתע מה שלא היו מסוגלים לראות קודם לכן, ופועלים בהתאם לכך: "ויפסקו אלהים את עיניו, ותבֹא באר מים, תלך והמלא את התִּמְתָּ מים, ותִּשָּׁק את הנער" (כ"א, 19); וכיצא בזה אצל אברהם: "וישא אברהם את עיניו וירָא וזהו אֵל אחר נאחז בסבך בקרניו, וילך אברהם ויקח את האיל, ויעלֶהוּ לעלה חת בנ" (כ"ב, 13).

בגודל הסכנה שריחפה על חיי הבן, כך גדלה הכרכה המוכשחת לו – אימת ההכחדה הנגמרה מתחלפת בהתרחבות מופלגת ובגדולה לאומית. להגד נחתה הכטחה על ישמעאל "כי לגוי גדול אֲשִׁימֶנּוּ" (כ"א, 18), וכיצא בזה, וביתר שאת, מוכסח לאברהם עצמו (באמצעות יצחק): "כי בָּרַךְ אֲבֹרָכָה, וְהִנֵּה אֲרֻפָּה את ורעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, וירש וירָע את שער איביו, והתברכו כורעך כל גויי הארץ..." (כ"ב, 17–18).

גם התוצאה לטווח ארוך דומה למר"י אצל בניו של אברהם. על ישמעאל מסופר שהוא זכה לכרמת שמים ("ויהי אלהים את הנער ויגדל"), למקור מחיה שאינו מצריך בעלות על הקרקע ("ויהי רֶכֶּה שֵׁשֶׁת", כלומר צייד), לחתום מחיה נרחב ("ישב במדבר פארן") ולהכסחת ייחודו הלאומי על-ידי נישואים עם אישה מארץ המוצא של אמו (ותקת לו אמו אשה מארץ מצרים" – כ"א, 20–21). ויצחק – עליו עתיד עבר אברהם לספר בחור: "ותלך שדה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה, ויתן לו את כל אשר לו (כמפורט בפסוק הקודם: "וה' בָּרַךְ את אדני מאד ויגדל, ויתן לו צאן ובקר וכסף וזהב..."). וישבעני אדני לאמר: לא תקח אשה לבני מכנת הכנעני, אשר אנכי ישב בארצו. אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי, ולקחת אשה לבני" (כ"ד, 36–38).

מה הפשר של ההקבלה העקיפה והכוללת הזאת? קודם כול וראש לכל – שהשילוח של ישמעאל היה, מבחינה אונייסקיטית וסובייקטיבית כאחד, בגוד עקרה. לעקדת יצחק קדמה אפוא עקדת ישמעאל, כפי שלוו קדם הגז האשוני לאברהם להיפטר מעל הוריו ואחיו ולהתנתק מכל קשריו: "לך לה מארצך, וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אָרָאָה" (כ"ב, 1). אך ההבדל בין שתי הפרדות הראשונות (מתדת ומלישמעאל) לבין האחרונה (מיצחק) הוא מכריע: הראשונות יש להן תכלית ברורה ומובנת – "ואֲעִשֶׂה לגוי גדול" (כ"ב, 2) ו"כי כיצחק יִקְרָא לך זרע" (כ"א,

פרק ב'

גירוש ישמעאל – העקדה שקדמה לעקדת יצחק

[בראשית פרק כ"א, 9–21]

רבים וכולטים הקשרים הענייניים והלשוניים שבין גירוש ישמעאל ועקדת יצחק. אברהם אבינו נצטווה להיפטר לנצח משני בניו, פדיה שיש בה מות פוטנציאלי במקרה הראשון ומוות בטוח במקרה השני.

שני הצווים מלווים בהדגשה של גודל הקורבן הנדרש: "אל ידע בעֲיָנֶיךָ על הנער ועל אֲמָתְךָ" (כ"א, 12) בגירוש ישמעאל ואמו, ו"קח את בנך, את יחידך, אשר אהבת" (כ"ב, 2) בעקדת יצחק.

בשתי הפעמים ההיענות של אברהם היא שלמה חריזה: "וישכם אברהם, ויקח להם תחמת מים ויתן אל הגר, שם על שכמה, ואת הילד וישלֶהוּ ותלך ותִּתֶּנּוּ..." (כ"א, 14–15), וכלשון דומה עד מאוד: "וישכם אברהם, ויקח את שני נעריו אותו ואת יצחק בנך, ויבקע עצי עֶלֶה ויקם וילך..." (כ"ב, 3), וכיום השלישי: "ויקח אברהם את עצי העֶלֶה וישם על יצחק בנך" (כ"ב, 6).

בשתי הפרשיות משוכנע הקורא שמותו של הילד רדאי. לגבי ישמעאל – בגלל הריאוש הגמור של אמו: "ותשלך את הילד תחת אחד השתים, ותלך ותשב לה מנער, ותִּתֶּן כמִסְחָוֹ קשת, כי אמרה: אל אראה בנות הילד. ותשב מנער ותשא את קלה ותכר" (כ"א, 15–16), ולגבי יצחק – בגלל ההזדהות הנגמרה של אביו: "וישלה אברהם את ידו, ויקח את המאכלת לשחט את בנך".

בשני המקרים כאה ישועת ה' כהרף עין: "ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים ויאמר לה: מה לך הגר? אל תיראי..." (כ"א, 17), וממש כך בשניה: "ויקרא אליי מלאך ה' מן השמים [...] ויאמר: אל תשלה ירך אל הנער..." (כ"ב, 11–12).

אלהים / כל השמע יצחק ל" (כ"א, 6). הוא הריץ לגבי שמו של ישמעאל. כאשר ברחו הגר מפני שרה הבטיח לה מלאך ה': "הנך הרה וילדת בן, וקראת שמו ישמעאל, כי שָׁמַע ה' אֵל עֲנִיךָ" (ט"ז, 11). וכאשר בא המלאך להושיע את הילד ממוות בצמא הוא מבשר זאת לאמו על-ידי שהוא נתן לשמו הסבר נוסף של ה'יענות: "אל תיראי, כי שמע אל-ידי קול הנער כאשר הוא שם" (כ"א, 17).

אלהים אל קול הנער כאשר הוא שם, הוא ששלח את מלאכו האל שציווה את אברהם לעקור את שני בניו, הוא ששלח את הסמכות להצילם ממוות ולהבטיח את עתידם. ללמדנו שרק לה' לבדו יש הסמכות לצוות על הפרת מוסר, וכן שההפקעה הזמנית הזאת לא נעדרה לערער את תוקפו של המוסר.

לעומת זאת הקריב יפתח הגלעדי את בתו היחידה לה' מבלי שנוצטוו על כך, וה' אכן לא הציל אותה מידיו (שופ', י"א, 30–40). אותו דבר עצמו שמביעות שתי העקדות של אברהם על-ידי הצידות של הישמעאלים, אנושית והצלה אלוהית – "אל תשלח ירך אל הנער, ואל תעש לו מאומה" (כ"ב, 12) – מביעה העקדה השלישית על דרך השלילה על-ידי המחשה מקפאת דם של קרובן דם: "ייעש לה את נדרו אשר נדר, והיא לא ידעה איש" (שופ', י"א, 39).

הרחקתו של ישמעאל הכבוד לשם העדפת אחיו הצעיר עלולה להיות להביאו לכעס חסר מרפא כלפי האב ולמשטמת עולם כלפי האה. אולם, למרבה ההפתעה, כאשר מת אברהם "בשיבה טובה וקץ וְשָׁבַע" (כ"ה, 8), יוקברו אתו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה" (פס', 9). השתפחות הבלתי-צפויה של שני האחים בקבורת אביהם מעידה שהאה המורחק היה חף ממרירות וקנאה, והאה המקורב היה נקי מצדקנות והתנשאות. אין זאת אלא ששניהם הכירו בכך שמה שהפריד ביניהם גם קירב אותם זה לזה: עקדתיהם הכפויות על אביהם ממרום היו לשניהם למקור של ברכה שמים: זה כוחה וזה שכרה של ענווה דתית אקטית, המאפשרת להולכים לקראת ייעודים נפרדים לא לשכות שהם בניו של אותו אב, ושהם עורבים אותו אל.

בקש שלום ורחמים

12. ואילו עקדת יצחק – נוראותה הכלתי-תפסת היא בכך שתכלית זאת עצמה נדרשת עתה בקרבן.

צר שווה בעקדת ישמעאל ובעקדת יצחק הוא, שלכאב הנורא שבפורה טופית מבן התלווה הקושי המצפוני שבפשיית מעשה בלתי-מוסרי ביסודו. בהעלאת יצחק לעולה אברהם נחבצ לעבר על איסור שפיכות דמים (ישפך דם האדם, קאדם דמו ישפך) – ט', 6, ובהרחקת ישמעאל הוא נצטוו להישמע בפסל לדבריה של שרה, הדרושת ממנו לנשל את בנו מן הירושל, ולגרש אותו ואת אמו בחוסר כול למדבר הנודל המפריד בין מן הירושל, ולגרש אותו ואת אמו בחוסר כול למדבר הנודל המפריד בין ארץ כנען וארץ מצרים, שסכנת מוות צפויה לתזעזע בו – "גֵרֶשׁ הָאִמָּה" (כ"א, 10). והאת ואת בנו, כי לא יִרְשׁ בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (כ"א, 10). כפי שמבדיר רבי אברהם אבן עזרא בביאורו לכ"א, 14: "ורכבים יתמהו מאברהם: איך גרש בנו, גם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבדו והתנימה מאלה שתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צוהו ה', ואילו היה נותן ממנו להגר שלא כרצון שרה, לא שמר מצוות השם. והנה באחרונה, אחרי מות שרה נתן מתנות לבני ישמעאל (כמסופר בכ"ה, 6). ואולם אם עקדת יצחק הייתה בגדר של ניסיון שלא ימומש, ועל כן אי-אפשר היה לגלות מראש לאברהם הן שתחוסך ממנו שפיכת דם בנו והן שאחריה הילד תהיה טובה, הרי בגירוש ישמעאל מוכיח לו מראש הן שהמעשה שה' מצוץ (כאשר הוא נחנך להגשמת הייעודים הלאומיים הנפרדים שה' הוציא לשני בניו) והן שאחריותו של הנער אכן תהיה טובה: "אל יָלַע הוֹעֵדִי עַל הַנֶּעֱר, וְעַל אִמָּתְךָ, כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שֶׁמַּע בְּקוֹלָהּ, כִּי בַּעֲדֶיךָ יִקְרָא לָךְ דוֹעַ. וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לִגְוִי אֲשִׁימֶנּוּ, כִּי דוֹעֵךְ הוּא" (כ"א, 12–13).

ער כמה רגישות התורה לפן המוסרי של שתי העקדות מעידה גם ההקבלה במתן שמותיהם של שני הבנים. אברהם צווה לקרוא לבן שייחולד לו משורה יצחק (יִקְרָאֵת אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק) – י"ז, 19) כדי להנציח את פלא הולדתו הנסית, שהוריו ביטאו את "אושם ממנה על-ידי צחוק מוסתי: "יִצְפֹּל אֲבֹרָם עַל פְּנֵי וַיִּצְחָק, וַיֹּאמֶר בְּלִבִּי: הֲלֵבֵן מֵאֵה שֶׁנָּה יִלְד, וְאִם שֶׁרָה הִבֵּת הַחֲשֵׁעִים שֶׁנָּה תִלְדֶּנּוּ?" (י"ז, 17), וכמוהו אשתו: "וַתִּצְחָק שֶׁרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר: אֲחֵרִי בָלְתִי הִיָּתָה לִי עֲדָה וְאֵלֶיךָ וְקִנְיָן" (י"ח, 12). וכאשר קוימה ההבטחה וחילד אכן נולד, הביעה אמו את תודתה על-ידי שנתנה לשמו הסבר נוסף של השתאות: "יצחק עשה לי